

JINDRA PAVELKOVÁ

PRAMENY PRO REKONSTRUKCI KNIHOVNÍCH FONDŮ KLÁŠTERŮ CISTERCIÁCKÉHO ŘÁDU NA MORAVĚ

Abstract:

The article describes the sources for the Reconstruction of the historical libraries of the cloisters of Cistercian Order in Moravia in the moment of their closing down, that is between the years 1782 and 1784. Various kinds of sources are described here. Using these sources it is possible to reconstruct the book collections of the cloisters in Velehrad, Žďár nad Sázavou, Staré Brno and Předklášteří.

Key words:

Cloister, library, historical book collection, closing down of the monastery, Hanke of Hankenštejn, Velehrad, Žďár nad Sázavou, Předklášteří, Staré Brno.

Z cisterciáckých domů na Moravě byly josefinskými systacemi postiženy všechny kláštery. Zrušení obou ženských klášterů – na Starém Brně i v Předklášteří u Tišnova – proběhlo hladce již v roce 1782.¹ U mužských klášterů vyvstala situace poněkud složitější. Komise navrhovala zrušení kláštera na Velehradě a ponechání domu ve Žďáře nad Sázavou, avšak žďárský opat Otto Steinbach z Kranichsteina se snažil – především z osobních důvodů – o ukončení činnosti vlastního kláštera a naopak zachování Velehradu. Argumentoval především tím, že Velehrad je nejstarším cisterciáckým klášterem na Moravě, a tudíž by měl zůstat zachován. Nakonec se mu tento „tah“ vydařil jen částečně. Výsledkem jednání bylo zrušení obou klášterů v září a říjnu 1784.²

¹ F o l t ý n , Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 619 a 211.

² Tamtéž, s. 729 a 809.

Po tomto aktu nastala práce ryze úřednická – pořízení soupisu veškerého movitého i nemovitého majetku. Mezi sepisovaným majetkem nemohl samozřejmě chybět ani knihovní fond jednotlivých klášterů. Tyto soupisy – v různých formách dochování – jsou tak pramenem pro poznání knihovního fondu daných řádových domů.

Soupisy pro jednotlivé kláštery jsou dochovány v různé podobě. Velehradskou a žďárskou knihovnu po zrušení klášterů pořádal³ Jan Nep. Alois Hanke z Hankenštejna (1751–1806), konzervátor a knihovník olomoucké univerzity.⁴ Dochovány jsou jeho soupisy, které však nedodržují původní uspořádání fondu, Hanke totiž oba fondy nově uspořádal podle významu jednotlivých titulů. Velehradská knihovna má nad Hankeho soupis navíc ještě dochován soupis uložený ve fondu církevního oddělení Moravského gubernia⁵ a ve Sbírci rukopisů Moravského zemského archivu.⁶ Tyto soupisy zachycují stav knihovny v jejím původním uložení v knihovních sálech a uspořádány jsou podle původních signatur. Stejně prameny pro žďárskou knihovnu chybí.

Oproti tomu u ženských klášterů tento typ pramene dochován není. Pro klášter na Starém Brně je dochován guberniální soupis⁷ zachycující stav knihovny in situ podle signaturového třídění. Nejméně informací máme v oblasti knihovního fondu pro klášter cisterciacek v Předklášteří u Tišnova. Zde je v guberniálních materiálech⁸ uložen vedle celkového soupisu vybavení klášterních budov také stručný inventář klášterní knihovny a knihy se také nalézají mezi ostatním vybavením jednotlivých místností.

Informace o knihách uložených mimo „knihovnu“, tedy na celách řeholníků a řeholnic, je možné najít i v soupisech vybavení rovněž zbylých tří klášterů.

Nyní se zaměříme na soupisy podrobněji a po jednotlivých klášterních domech.

Nejvíce informací o knihovně máme dochováno u kláštera na Velehradě. Jak již bylo výše uvedeno, jsou u velehradské knihovny dochovány jednak

³ Vědecká knihovna v Olomouci (=VKOL), archiv.

⁴ W u r z b a c h, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Bd. 7, Wien 1861, s. 316–318.

⁵ Moravský zemský archiv v Brně (=MZA Brno), B2 Moravské gubernium – církevní oddělení, kart. 98, sg. K20/34a.

⁶ Tamtéž, G10 Sbirka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 73.

⁷ Tamtéž, B2, kart. 78, inv. č. K20/24b.

⁸ Tamtéž, B2, kart. 74, inv. č. K20/20.

soupis Hankeho,⁹ jednak dva guberniální soupisy.¹⁰ Hankeho soupis byl pořizen 30. června 1789 a knihovnu člení do pěti částí. První jsou typografické starožitnosti, kterých má být dle úvodního seznamu 64 ks (44 foliového a 20 kvartového formátu). Následuje skupina knih označených jako Brauchtbare (tj. použitelné, přijatelné). Dle informací úvodního seznamu by jich mělo být 1049, v inventáři je jich však ve výsledku podstatně méně (266 foliového, 268 kvartového, 367 osmerkového a 154 dvanáctkového formátu = celkem 688). Tato skupina je ještě doplněna kolekcí označenou „Opera Manca“ o 94 titulech (22 foliového, 22 kvartového a 50 osmerkového formátu), která ovšem není v úvodním seznamu avizována. Následuje inventář knih rukopisných (dle původního členění by jich mělo být 121). Rozděleny jsou na rukopisy pergamenové (8 foliového a 2 kvartového formátu) a papírové (40 foliového a 31 kvartového formátu). Samostatně jsou uvedeny rukopisy velehradského cisterciáka a profesora Kristiana Hirschmentzela (9 foliového a 40 kvartového formátu).

Nejpočetnější skupina, označená v úvodním soupisu jako „Wust“ (tj. chaos), by měla obsahovat 3842 položek, její inventurní soupis však v Hankeho seznamu uveden není. Jednalo se o knihy, které dle Hankeho nestálo za to evidovat vůbec, neboť se patrně nepředpokládal jejich prodej po titulech.

Celkem tedy dle Hankeho soupisu knihovna obsahovala 5076 svazků, v seznamu je jich reálně uvedeno a popsáno 976.

U titulů jsou v seznamu uvedeny vždy autor a název díla (mnohdy ovšem nepřesný) a většinou též místo a rok vydání, u rukopisů přesná datace, byla-li uvedena, nebo alespoň zařazení do století.

Soupis byl psán jedním písařem střídavě německou novogotickou a humanistickou kurzívou dle jazyka zapisovaných knih. Soupis je doplněn o německou zkratku označení typu vazby jednotlivých knih (Br.L. = Braun Leder = hovězina; S.L. = Schwein Leder = vepřovice; Prg = Pergament; Ppd. = Papier; Prg. mit Lederr. = Pergament mit Lederrücken = pergamen s koženým hřbetem; Ppd. mit Lederr. = Papier mit Lederrücken = papír s koženým hřbetem; H.T. = Holz Tafel = dřevěné desky / patrně bez potahu; Schwartzer Samt = černý samet).

Soupis uložený ve Sbírci rukopisů Moravského zemského archivu¹¹ oproti soupisu Hankeho zachycuje knihovnu uspořádanou dle původního signaturního členění. Soupis sám je rozdělen do dvou částí. Podle první knihovna sestávala ze tří oddělení a v rámci nich dále členěna dle číselného označení

⁹ VKOL, archiv.

¹⁰ MZA Brno, G10, inv. č. 73; tamtéž, B2, kart 98, sg. K20/34a.

¹¹ Tamtéž, G10, inv. č. 73.

skupin (patrně regálů). V prvním oddělení bylo v 16 částech (regálech?) 2492 položek (575 foliového, 458 kvartového, 471 osmerkového a 988 neurčeného formátu). Spolu s knihami se v prostorách prvního oddělení našla „velká chórová kniha, psaná“ a dva glóby (zemský a nebeský).¹²

Druhé oddělení sestává ze 13 částí a je v něm zapsáno 3290 titulů (460 foliového, 1100 kvartového, 659 osmerkového a 1071 neurčeného formátu). Místnost byla kromě knižních regálů zařízena ještě dvěma stoly, cínovým psacím náčiním a papírem.¹³ Třetí oddělení uvádí 17 částí se 4436 svazky (344 foliového, 937 kvartového, 795 osmerkového a 2360 neurčeného formátu). Místnost byla vybavena žebříkem, schůdky a starým mešním stolem.¹⁴

Celkem je v této části soupisu uvedeno 10 218 svazků. Popis obsahuje autora a název díla, ve většině případů též místo a rok vydání, velice výjimečně se může objevit též vydavatel. Na konci každé části jsou uvedeny knihy označené „Ohnbedeutende“, patrně knihy bez titulních listů či rukopisy, které nebyly popisovány jednotlivě (patrně z důvodu nečitelnosti nebo nemožnosti určení díla). Mnohé názvy však patrně odpovídají spíše hřbetním názvům než informacím uvedeným na titulním listě, není možné je totiž ověřit v dnešních odborných databázích. Mnohdy mohlo dojít ke zkomolení názvu (i jména autora).

Druhou část guberniálního seznamu tvoří rozčlenění knihovny podle signatur. Knihovna byla členěna do regálů označených písmenem a názvem oboru. Soupis je oproti první části jinak členěn – v samostatném sloupci je uveden autor, jednotlivé signatury jsou dále členěny dle formátu na šestnáctky, dvanáctky, osmerky, kvarty, folia. V samostatném sloupci je uveden počet (svazků/exemplářů) a dále ocenění knihy.

Uvedeny jsou následující obory:

- A – Sacra Biblia
- B – Concordantia
- C – Sancti Patres
- D – Scriptura
- D – Canonistae
- E – Canonistae
- F – Controversistae
- G – Theologia Speculativi
- H – Theologia Moralis
- I – Concionatores

¹² Tamtéž, f. 25r.

¹³ Tamtéž, f. 60v.

¹⁴ Tamtéž, f. 66r.

K – Historiae Sacrae
 L – Ascetae
 M – Medici
 N – Philosophi
 O – Mathematici
 P – Jurista
 Q – Scholastici
 R – Historiae Profanae
 S – Ecclesiastici
 T – Miscellanei

Miscelanea se zpočátku drží ve struktuře záznamu předchozích signatur a uvádějí i průběžný počet (3000 svazků v ceně 423 zl. a 11 kr.). Od folia 111r. však průběžný součet mizí a vedle odhadní ceny, která je vyplněna, se objevují ještě kolonky na uvedení reálně placených částek. Těchto položek je v soupisu dalších 595 v ceně 170 zlatých a 36 krejcarů.

Poslední velehradský soupis uložený ve fondu církevního oddělení Moravského gubernia¹⁵ obsahuje první část předchozího soupisu, tedy inventární seznam knihovny rozdělený do třech oddělení. Oproti předchozímu uvádí již u tohoto soupisu odhadní cenu knih, liší se však ve výsledné částce a počtu knih. Detaily v obsahu seznamu odhalí až důkladné srovnání.

Pro žďárskou knihovnu je hlavním pramenem soupis Jana Aloise Hankeho z 22. října 1784.¹⁶ Ten sestává ze dvou částí. První byla sepsána Franzem Prokopem Schlechtou, c.k. knihovním adjunktem, Josefem Josschnitzerem, komorním vrchním ředitelem a Jakobem Straßmannem, městským knihkupcem a nakladatelem za přítomnosti expodpřevora P. Valentina Gertnera a P. Erasma Löwa. Tato část soupisu rozděluje knihovnu dle oborů. Je ovšem jen těžko určitelné, zda seznam zachycuje původní dělení žďárského knihovního fondu. Pokud ano, nejsou i tak knihy zaznamenávány v takovém pořádku, jak byly v knihovně uloženy. O tom svědčí např. fakt, že se skupina knih *Sacra Scriptura* objevuje až cca vprostřed inventáře, přestože knihami *Písma* každá knihovna tohoto období začínala. Seznam uvádí v samostatném sloupci jméno autora, název, místo a rok vydání, formát (zde se objevuje i informace o počtu svazků, je-li jich dva a více) a cena knih ve zlatých a krejcarech. Jednotlivé obory, do kterých byly knihy rozděleny, jsou:

Concionatus latini
 Historici Sacri
 Sancti Patres

¹⁵ Tamtéž, B2, kart. 98, sg. K20/34a.

¹⁶ VKOL, archiv.

Medici
 Oratores et Epistolae miscellaneae
 Mathematici et economici
 Canonistae
 Theologi, polemici et morales
 De Sermonibus et Concionibus
 Deutsche Predigten
 Civilistae
 Philosophi
 Sacra Scriptura
 Authores Profani
 Historici Sacri
 In Sache der Thür entgegen
 Historici Profani
 Assectici Libri
 Libri variarum Artium

Celková cena knih byla stanovena na 530 zlatých a 14 krejcarů.

Druhá část seznamu je podobná Hankeho soupisu velehradské knihovny. V úvodu se objevuje seznam knih dělených Hankem na rukopisy (14 položek), typografické starožitnosti (25 položek), knihy použitelné (Brauchbare – 960 položek), Manken (162 položek) a Wust (chaos – 1418 položek). Knihy náležející dle Hankeho do kolonky Wust se v soupisu nenachází.

U rukopisů je vedle autora, byl-li znám, a názvu uveden i formát a datace (v podobě roku, nebo zařazení do století), typografické starožitnosti vedle autora a názvu uvádí místo a rok vydání, v několika případech i vydavatele. Kategorie Brauchbare a Manken jsou dále děleny podle formátu knih na folia, kvarty, osmerky a dvanácterky. Položky obsahují opět jméno autora a titul a místo a rok vydání. Písař připsal i typ vazby zkratkami stejné podoby jako v případě velehradské knihovny. Podle druhé části soupisu bylo ve žďárské knihovně uloženo 2579 titulů (svazků může být i více, to bude ale ověřeno teprve podrobným rozbořem záznamů).

Klášteř na Starém Brně má soupis knihovny dochován pouze ve spisu zaznamenávajícím celý majetek klášteřa.¹⁷ Je umístěn za soupisem archivu a před inventářem domu správce. Katalog uvádí knihy v jedné řadě, rukopisy jsou zde zamíchány mezi staré tisky, vyloučit nelze ani možnost, že knihy byly takto v prostoru knihovny uloženy. Soupis uvádí 120 položek sestávajících ze jména autora, titulu díla, místa a roku vydání, občas je uváděno i jméno tiskaře či vydavatele. Na konci soupisu jsou explicitně uvedeny chórové knihy (patrně uloženy mimo prostory knihovny nejspíše

¹⁷ MZA Brno, B2, kart. 78, sg. K20/24b.

v sakristii). Sem bylo autory seznamu zařazeno 7 graduálů, 2 antifonáře, 1 žaltář, 1 lekcionář, 1 rukopisný hymnář, 2 psané graduály, malý psaný graduál a antifonářů 12 kusů.¹⁸

Pro klášter cisterciáček v Předklášteří byl dochován samostatný katalog knihovny opět pouze v konvolutu se zbylým klášterním majetkem. Je umístěn na foliích 106r až 114v a následuje hned za inventářem archivu.¹⁹ Mezi tisky se také v poměrně hojné míře objevují díla rukopisná. Zápisy jsou však velmi stručné, u rukopisů název, u tisků je ke krátkému názvu připojen rok a místo vydání. V knihovně mohlo být až 500 svazků.

Informace o knihovním fondu jednotlivých klášterů mohou nad výše uvedené doplnit i vlastní inventurní soupisy klášterního vybavení, kde zejména u informací o celách řeholníků a řeholnic a u vybavení kostelů je možné nalézt další informace o dochovaných knihách.

THE SOURCES FOR RECONSTRUCTION OF BOOK COLLECTIONS OF THE CLOISTERS OF CISTERCIAN ORDER IN MORAVIA

The article describes the sources for the Reconstruction of the historical libraries of the cloisters of Cistercian Order in Moravia in the moment of their closing down, that is between the years 1782 and 1784. Various kinds of sources are described here. Using these sources it is possible to reconstruct the book collections of the cloisters in Velehrad, Žďár nad Sázavou, Staré Brno and Předklášteří.

Among the sources are, for example, the lists from Johann Nep. Alois Hanke of Hankenštejn from 1784. These lists describe the book collection of the monastery in Velehrad and Žďár nad Sázavou. They both divide the collections to the following categories: manuscripts, typographical antiques, usable books and unusable books. The unusable books are not described in the lists.

Another kind of sources are the lists that were made at the time of drawing up the whole property. In these lists the libraries are described in such a state in which they were deposited the first time.

The last possibility to find the information about books in that four cloisters, are the inventories of property. There mainly the books placed in the rooms of individual monks and nuns can be found.

¹⁸ Tamtéž, f. 530r.

¹⁹ Tamtéž, B2, kart. 74, sg. K20/20, f. 106r–114v.

